

EL CULTE DE L'ARCÀNGEL SANT MIQUEL A LA SEU EPISCOPAL DE VIC (SEGLES X-XI)

per RAMON ORDEIG I MATA

RESUM

L'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic fou dotada pel comte Sunyer l'any 948, amb motiu de la consagració duta a terme pel bisbe Guadamir. Tenia un caràcter funerari, dedicada com era a l'arcàngel que pesa les ànimes i les condueix al paradís i que s'havia aparegut l'any 492 en una gruta del mont Gargano, convertida en un cèlebre lloc de pelegrinatge. El relat de l'aparició consta en els martirologis copiats durant els segles x i xi a la catedral vigatana. Una donació de l'any 1009 «pro edificio» de l'església de Sant Miquel indica que s'hi feien obres. Això permet suggerir que s'hi aixecà una columnata, símbol del bosc gargànic, que el bisbe Oliba hauria reutilitzat per a la cripta romànica. Aquesta cripta substituï la cripta de Sant Miquel, representativa de la gruta de l'arcàngel, on fou sepultat el bisbe Borrell el 1018.

Paraules clau: culte, arcàngel sant Miquel, seu de Vic, cripta, segles x-xi.

THE CULT OF SAINT MICHAEL THE ARCHANGEL IN THE EPISCOPAL SEE OF VIC (10TH-11TH CENTURIES)

ABSTRACT

The church of Sant Miquel Arcàngel (Saint Michael the Archangel) in Vic was endowed by Count Sunyer in the year 948, on the occasion of

the consecration carried out by Bishop Guadamir. It was of a funerary character, dedicated as it was to the archangel who weighs souls and leads them to heaven – the same archangel who had appeared in the year 492 in a cave on Mount Gargano, subsequently a celebrated place of pilgrimage. The story of the apparition is recorded in the martyrologies copied in the 10th and 11th centuries in the Vic Cathedral. A donation of the year 1009 “pro edificio” of the church of Saint Michael shows that works were carried out there. This allows it to be suggested that a colonnade was erected in the church, as a symbol of the forest of Gargano, which Bishop Oliba would presumably have reused for the Romanesque crypt. This structure substituted the crypt of Saint Michael, representing the Archangel’s grotto, where Bishop Borrell was buried in 1018.

Keywords: cult, Saint Michael the Archangel, Vic Cathedral, crypt, 10th-11th centuries.

Un fragment de passioner escrit a la catedral de Vic cap als anys 975-1000 conté, per al dia 29 de setembre, la memòria de l’arcàngel sant Miquel per a ser llegida durant l’ofici de matines.¹ Aquesta memòria ja devia constar en un dels dos passioners que posseïa la mateixa catedral l’any 957, segons l’inventari dreçat arran de la mort del bisbe Guadamir.² També el 29 de setembre, en acabar l’hora menor de prima, durant l’anomenat *officium capituli*, el clergat de la catedral vigatana escoltava el text referent a l’aparició de l’arcàngel sant Miquel al mont Gargano que es trobava escrit en el martirologi d’Adó. El martirologi més antic conservat a la catedral de Vic, el *Martyrologium 1*, fou escrit entre els anys 993 i 1010 a la mateixa catedral, en la qual es conserven fragments d’un martirologi de mitjan segle x.³

L’esmentat bisbe Guadamir és el que consagrà, probablement l’any 948, l’església funerària de Sant Miquel Arcàngel, una de les tres esglésies del grup episcopal de Vic, situada prop de les esglésies de Sant Pere i

1. M. S. GROS, «Fragments de passioner i de leccionari del santoral de la Biblioteca Episcopal de Vic dels segles IX-XIII», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* (Barcelona), vol. XXVI, núm. 8 (2018), p. 97-145.
2. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, Vic, 1980-1996, doc. 303.
3. M. S. GROS, «Els antics necrologis de la catedral de Vic (segles X-XIII)», *Studia Vicensia* (Vic), vol. 2 (2017), p. 7-174. S’hi presenten i daten els tres martirologis més antics de la catedral.

de Santa Maria. És la més desconeguda de les tres esglésies perquè desaparegué amb la construcció de la catedral romànica del bisbe Oliba, però el culte de l'arcàngel continuà en la nova catedral romànica, en un altar que li fou dedicat dins un dels absis del creuer.

En les pàgines que segueixen hi ha aplegades nombroses dades, interpretades i conjuminades amb més o menys d'encert, sobre el culte de l'arcàngel sant Miquel a la seu de Vic i, especialment, sobre l'església preromànica de la qual era titular i sobre l'altar que li fou dedicat dins la catedral romànica. Que aquestes pàgines serveixin per completar, justificar i precisar les dades que jo mateix he ofert sobre el tema en el capítol dedicat als inicis de la seu de Vic del llibre titulat *La catedral de Sant Pere de Vic*.⁴

I. EL CONTEXT HISTÒRIC DEL CULTE MIQUELIÀ

El martirologi d'Adó i el culte de l'arcàngel

Tant el martirologi més antic, entorn de l'any 1000, com els altres dos martirologis de la catedral de Vic, l'un de l'any 1061 i l'altre del 1196, contenen el text del martirologi d'Adó, monjo benedictí, arquebisbe de Viena del Delfinat del 859 al 875.⁵ S'hi troba per al dia 29 de setembre, festa romana del sant, un text referent a l'aparició de l'arcàngel, el 8 de maig de l'any 492, en una «spelunca» o «crypta» del mont Gargano, dit després Monte Sant'Angelo, situat a la Pulla —Puglia, en italià—, en un esperó de la península Itàlica, sobre l'Adriàtic, i a la dedicació de l'església del lloc duta a terme pel mateix arcàngel, que se'n declarà «custos» i hi deixà impresa la seva petja en el marbre, a més del seu «palliolum» o mantell, esdevingut una relíquia insígnia. Dins aquesta església rupestre, dedicada a sant Pere, príncep dels apòstols, degotava l'aigua: «dulcis et nimium lucida guttatim aqua delabitur quam incolae stillam vocant». Una aigua en la qual es veié l'acció terapèutica de l'arcàngel, en associar-la a l'aigua d'aquella piscina de Jerusalem en la qual, segons l'Evangeli de sant Joan, el malalt que s'hi ficava després de ser remoguda per l'àngel de Déu es curava (Jo 5, 1-9).

4. R. ORDEIG, «La seu de Vic des dels inicis fins a l'elecció d'Oliba», a M. CRISPÍ, S. FUENTES i J. URBANO (ed.), *La catedral de Sant Pere de Vic*, Barcelona, 2019, p. 25-39.

5. J. DUBOIS i G. RENAUD, *Le martyrologe d'Adon: Ses deux familles, ses trois recensions: Texte et commentaire*, París, 1984.

Adó basà el seu relat, amb passatges transcrits literalment, en el *Liber de apparitione sancti Michaelis in monte Gargano*, anomenat més simplement *l'Apparitio*, escrit pocs anys abans.⁶ S'hi llegeix que dins l'església rupestre dedicada a sant Pere hi havia, a més de l'altar del príncep dels apòstols, dos altars més, l'un dedicat a santa Maria Verge i l'altre a sant Joan Baptista. Aquest text es troba copiat en un còdex de la catedral de Vic compost el 1063-1064 per ordre del canonge Ermemir Quintila, rector que fou, com veurem, de l'altar de Sant Miquel Arcàngel de la catedral romànica vigatana.⁷

Adó afegí al seu relat una notícia sobre la dedicació, per part del papa Bonifaci III (607) o Bonifaci IV (608-615), de la capella de Sant Miquel Arcàngel de Roma «in summitate circi, criptatim miro opere altissime porrectam, unde et isdem locus in summitate sui continens ecclesiam, inter nubes situs vocatur», identificada amb la del Castel Sant'Angelo, situada damunt el mausoleu construït per l'emperador Adrià com a panteó imperial, on el papa Gregori el Gran afirmà haver vist l'arcàngel vers l'any 600 en ocasió d'una pesta.⁸

Cal assenyalar que el 29 de setembre, dia en què Adó inclogué en el seu martirologi el relat de l'aparició de l'arcàngel a la gruta del Gargano i també la notícia de la dedicació de l'església del Castel Sant'Angelo, no correspon a cap dels dos successos. El 29 de setembre se celebrava a Roma l'aniversari de la dedicació de l'església de Sant Miquel Arcàngel de la via Salària, el testimoni més antic del culte miquelià a l'Europa occidental. L'aniversari de l'angelofania del Monte Sant'Angelo se celebrava el 8 de maig i per això en el martirologi més antic de la catedral de Vic algun clergue del segle XI afegí al marge de l'esmentada data la notícia següent: «Apud montem Garganum invencio spelunce Sancti Michaelis archangeli».

Una tercera angelofania és la que tingué lloc l'any 708 a la Normandia, al Mont-Saint-Michel,⁹ sobre la qual s'escriví a mitjans del segle IX la *Revelatio ecclesiae sancti Michaelis archangeli in Monte Tumba*.¹⁰ Aquest text

6. MGH: *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, Hannover, 1878, p. 540-543.

7. Vic, Arxiu Capitular, ms. 44 (XXXVI), f. 144v-146.

8. M. SENSI, «Santuari e culto di S. Michele nell'Italia centrale», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 241-280, esp. p. 249.

9. M. DÉCENEUX, *Le Mont-Saint-Michel pierre à pierre*, Rennes, 1996.

10. PL, 96, col. 1387-1394. També P. BOUET i O. DESBORDES, *Chroniques latines du Mont Saint-Michel (9e-12e siècle)*, Caen, 2009.

és una adaptació del relat relatiu al Monte Sant'Angelo al santuari de Saint-Michel-au-Péril-de-Mer, ara Mont-Saint-Michel, construït «in Monte Tumba», dins el mar, separat del continent per un istme que s'inunda amb les mareas i que en aquell temps era ocultat per una «opacissima silva». S'hi diu que, a imitació del santuari italià, s'hi construï una església «in modum cryptae rotundam», la qual fou dedicada, segons la tradició, el 16 d'octubre de 709.¹¹

Tipologia dels llocs miquelians

Patrick Henriët, autor d'un estudi sobre el culte de sant Miquel, protector i defensor de tots, a la península Ibèrica a l'alta edat mitjana,¹² ha indicat que a la ciutat d'Oviedo es construï en el segle IX una església amb dos nivells, formats per una cripta i una capella alta. La cripta, dita ara «cámara santa», era dedicada a santa Leocàdia, de la qual servava les relíquies procedents de Toledo, i servia també de panteó episcopal. La capella del damunt era dedicada a l'arcàngel sant Miquel. Recullo aquesta dada perquè a la cripta situada sota l'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic hi fou enterrat, com veurem, el bisbe Borrell l'any 1018.

Vincent Juhel i Catherine Vincent, estudiosos del culte i dels santuaris de sant Miquel a França, han fet notar que en la *Vita* de sant Vilfrid, composta el segle X, s'explica que el sant tingué una visió de l'arcàngel a la catedral de Meaux el 12 d'octubre de l'any 709. I han advertit també de l'associació de l'arcàngel sant Miquel, guardià del paradís, amb l'apòstol sant Pere, que en té les claus. Una associació que es reflecteix en el veïnatge d'esglésies dedicades als dos sants, com també d'esglésies dedicades a la Verge Maria, defensada per l'arcàngel de l'amenaça del drac o serpent bíblic (Ap 12,1-18).¹³ L'associació dels santuaris o esglésies dedicats a la Verge Maria i a sant Miquel ha estat remarcada també per André Bonnery, que veu l'origen històric de l'associació en el Monte Sant'Angelo i en el Mont Saint-Michel, aplicada més tard al monestir de Cuixà en construir-hi la capella del

11. H. LECLERCQ, «Michel (culte de saint)», *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tom XI, París, 1933, col. 906.
12. P. HENRIËT, «*Protector et defensor omnium*. Le culte de saint Michel en péninsule ibérique (haut moyen âge)», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 113-131.
13. V. JUHEL i C. VINCENT, «Culte et sanctuaires de saint Michel en France», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 183-207.

Pessebre, dedicada a la Verge Maria.¹⁴ Val la pena de tenir-ho en compte perquè les tres esglésies de la seu de Vic, fins a la renovació del bisbe Oliba, eren dedicades precisament a sant Pere, santa Maria i sant Miquel.

Giorgio Otranto, en un estudi dedicat a la tipologia dels llocs miquelians en l'Europa medieval,¹⁵ ha remarcat que en el culte de l'arcàngel sant Miquel intervenen, prenent per model el santuari del Gargano, l'aigua, la gruta, el bosc i la roca. I adverteix, respecte d'aquests components, de la ubicació d'esglésies miquelianes al costat d'hospitals per raó de les atribucions guaridores de l'arcàngel, sobretot per mitjà de l'aigua terapèutica; de la substitució de la gruta per la cripta, com en els casos del Castel Sant'Angelo de Roma i del Mont-Saint-Michel, sota les esglésies urbanes dedicades a l'arcàngel, que d'aquesta manera es troben situades «in summitate»; de la funció del bosc i del paisatge natural, que predisposen al contacte amb la divinitat, i de la presència de la roca, damunt la qual l'arcàngel deixà la seva petja.

Els inicis del culte miquelià a Catalunya

L'any 813 Carlemany feu aplegar sínodes regionals dins l'Imperi carolingi en els quals s'acordà la celebració obligatòria de la festa anual de l'arcàngel el dia 29 de setembre.¹⁶ Una festa que s'anà introduint, junt amb la legislació franca i la litúrgia narbonesa, en els bisbats catalans que s'anaven restaurant.¹⁷

A la ciutat de Barcelona, integrada a l'Imperi carolingi l'any 801, es dedicà a l'arcàngel sant Miquel l'església aixecada dins la sala del *frigidarium* de les antigues termes públiques de la ciutat, reconvertida al culte cristià des d'antic.¹⁸ Aquesta església barcelonina de Sant Miquel, però, no apareix documentada fins l'any 940.¹⁹

14. A. BONNERY, «Les sanctuaires associés de Marie et de Michel», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (Codalet), vol. XXVIII (1997), p. 11-20.
15. G. OTRANTO, «Note sulla tipologia degli insediamenti micaelici nell'Europa medievale», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 385-415.
16. A. HEINZ, «Saint Michel dans le "monde germanique". Histoire-culte-liturgie», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 39-55, esp. p. 41.
17. M. S. GROS, *Estudis de litúrgia i patristica (segles II-IX)*, Barcelona, 2018, p. 469-494.
18. J. BELTRÁN DE HEREDIA, *Barcelona a l'antiguitat tardana: El cristianisme, els visigots i la ciutat*, Barcelona, 2015, p. 26.
19. À. FÀBREGA, *Diplomatari de la catedral de Barcelona: Documents dels anys 844-1260*, Barcelona, 1995, vol. I, doc. 24, p. 217.

L'església de Sant Miquel d'Ègara, a l'actual Terrassa, fou aixecada probablement dins la segona meitat del segle IX damunt el *martyrium* dels sants Celoni i Ermenter, el qual restà en el subsòl de l'edifici com a cripta.²⁰ El grup de les tres esglésies d'Ègara, aixecades en l'antic emplaçament de la seu d'Ègara, és el més escaient per a l'estudi dels grups episcopals a Catalunya.

Al monestir de Sant Germà de Cuixà, els anys 930 i 938 és documentada una església dedicada a sant Miquel, prou important perquè el monestir fos anomenat ja *Sant Miquel*. Pocs anys després, el 941, la comtessa Ava, vídua del comte Miró II de Cerdanya i Conflent, mort l'any 927, i els seus fills, els comtes Sunifred, Guifré i Oliba i el levita Miró Bonfill, donaven un alou a la basílica de Sant Miquel de Cuixà en sufragi de l'ànima del difunt marit i pare llur. Aquesta actuació de la família comtal ha fet deduir que els promotors de la construcció foren la comtessa Ava i els seus fills arran del traspàs del comte Miró, patró que havia estat del monestir. Cal assenyalar que el monestir de Cuixà posseïa, potser des que s'hi dedicà l'església miqueliana, una relíquia del mantell gargànic de l'arcàngel, segons el sermó del monjo Garsies, redactat vers 1043-1046: «reliquiae ipsius gloriosi archangeli Michaelis, ex pallio scilicet eius sanctae memoriae».²¹

L'any 977 l'esmentat Miró Bonfill, ja comte de Besalú i bisbe de Girona, establí una comunitat de canonges regulars a l'església de Sant Miquel i Sant Genís, situada dins els murs del castell de Besalú, la qual dotà generosament, la sotmeté al papa Benet VII i a l'església de Roma amb un cens anual i manà que s'hi celebrés la missa major de les principals festivitats; el mateix any consagrà l'altar de Sant Miquel del monestir de Ripoll.²²

No estranya gens aquesta devoció de la família comtal de Cerdanya-Besalú a l'arcàngel si tenim en compte que el cap de la nissaga fou el comte Bel·ló de Carcassona, pare de Sunifred I, i que en la capital del comtat, la ciutat de Carcassona, hi havia ja en època carolíngia una església de Sant Miquel Arcàngel en el seu «suburbium Sancti Michaelis».²³

20. E. JUNYENT, *Estudis d'història i art (segles IX-XX)*, Vic, 2001, p. 55-74.

21. E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1992, text I-28, p. 369-386.

22. S. SOBREQÜÉS, S. RIERA i M. ROVIRA, *Catalunya carolíngia*, vol. v, Barcelona, 2003, doc. 438; R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Barcelona, 1999, doc. 1242.

23. E. GRIFFE, *Histoire religieuse des anciens pays de l'Aude*, vol. 1: *Des origines chrétiennes à la fin de l'époque carolingienne*, París, 1933, pl. IV.

Ben aviat s'iniciaren els pelegrinatges catalans als santuaris miquelians europeus. Pel que fa a pelegrins de la diòcesi de Vic, tenim una dada de l'any 981 inclosa en l'adveració del testament d'un difunt anomenat Guitart, fet públic i jurat pels testimonis a l'església de Santa Maria del Buc, a Castellnou de Bages, els quals feren constar que, entre molts altres llegats, disposà que lliuressin una moneda d'or «ad domum Sancti Michaelis monte Gargano», on cal suposar que ell mateix havia pelegrinat i on hauria d'anar algun altre pelegrí per fer arribar el llegat.²⁴

II. L'ESGLÉSIA VIGATANA DE SANT MIQUEL ARCÀNGEL

Les dades documentals

Entre els papers del canonge Jaume Ripoll i Vilamajor,²⁵ conservats a l'arxiu de la catedral vigatana, hi ha el regest d'un document datat el dia 11 de desembre de l'any 948 pel qual el comte Sunyer de Barcelona-Osona dotava l'església de Sant Miquel Arcàngel de la seu episcopal de Vic amb un alou situat prop d'aquesta seu, al lloc anomenat *Puig de Ramió*. Subscrigueren el document de dotació el comte Sunyer, la seva muller Riquilda, comtessa, i el seu fill Miró, comte, a més de diversos sacerdots i laics. Es tracta d'un regest del segle XVIII tret d'un pergami, probablement original, que estava en poder d'un canonge anomenat *Riudecanas*, segons que consta al peu del regest.²⁶ El pergami, però, no ingressà a l'arxiu catedralici i a hores d'ara no se sap on anà a parar. De manera que el regest, inèdit fins ara, conté la informació datada més antiga sobre l'existència de l'església vigatana de Sant Miquel Arcàngel.

En el *Martyrologium* 1 de la catedral de Vic, copiat entorn de l'any 1000, hom afegí, al marge del text corresponent al dia 11 d'octubre, la nota següent: «Eodem die dedicatio Sancti Archangeli Michaelis in sede Vici sub ordinatione Guadamiri episcopi et Borelli [*espai raspat*] et Ansemundi archidiaconi, anno ab Incarnatione Christi [*espai buit*]». I al marge del text corresponent al 24 de febrer, aquesta altra nota: «Eodem die obiit dominus Borrellus, episcopus venerande memorie; sepultus est in cripta subtus ecclesiam Sancti Michaelis».

24. R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia*, vol. IV, doc. 1334.

25. R. ORDEIG, «Jaume Ripoll i Vilamajor (Preixana, 1775 - Vic, 1843)», *Ausa* (Vic), vol. XXVII, núm. 177 (2016), p. 563-592.

26. Vic, Arxiu Capitular, Col·lecció Ripoll, vol. 61, p. 222: «Son tots lligats ab tafetà negra en un petit plec en poder del señor canonge Riudecanas».

En el *Martyrologium* II, compost l'any 1061, la referència a la dedicació de Sant Miquel Arcàngel diu així: «Eodem die dedicatio Sancti Michaelis in sede Vico per manus Guadamiri episcopi et Borrelo comiti». Aquest darrer mot, abreujat «cmt», no es correspon amb el que consta en el *Martyrologium* III, obra de l'any 1196, en el qual es llegeix: «Eodem die dedicatio Sancti Michaelis in sede Vico per manus Guadamiri episcopi et Borrelo canonico». Els mots «et Borrelo canonico» hi foren afegits posteriorment.

Un dels pergamins conservats a l'arxiu capitular vigatà conté un document original del 9 de setembre de l'any 985 en què es parla de l'església de Sant Pere de la seu de Vic i de les seves esglésies súbdites: Santa Maria, Sant Miquel Arcàngel, Sant Joan Baptista i Sant Feliu.²⁷ I en el cartulari de la mateixa catedral, l'anomenat *Liber dotationum antiquarum*, escrit a començ del segle XIII, hi ha copiat un document del 30 d'agost de 1009, en el qual consta que el difunt Dacó, sacerdot i jutge, llegà «ad Sancti Michaelis de sede Vico mancosos II pro edificio suo».²⁸

Les dades historiogràfiques

L'any 1774 fra Manuel Risco publicà el tom 28 de l'obra titulada *España Sagrada*, subtitulat *Contiene el estado antiguo de la Iglesia Ausonense, hoy Vique*, obra pòstuma de fra Enrique Flórez. El capítol cinquè conté l'episcopologi de Vic dels segles IX al XII i en ell s'inclou, per primera vegada, el bisbe Guadamir, ignorat pels episcopologistes anteriors. No s'hi diu res de l'església de Sant Miquel Arcàngel, però entre els apèndixs del tom n'hi ha un que porta el títol següent: «Necrologia ex veteribus Ausonensis ecclesiae Martyrologiis». S'hi troben transcrites les notícies referents a la dedicació de l'església de Sant Miquel Arcàngel dels martirologis I i II.

Anys més tard, el 1806 i 1807, fra Jaume Villanueva amplià les notícies sobre el bisbe Guadamir en l'episcopologi vigatà que redactà per al tom sisè del seu *Viage literario*, el qual, però, no fou publicat fins al 1821. Una de les notícies que recollí sobre el bisbe Guadamir és la de la dedicació de Sant Miquel Arcàngel: «Por último debo contar entre las memorias del obispo difunto la que nos conservó un martirologio de esta iglesia con estas palabras: "V Idus Octob. Dedicatio Sancti Michaelis in Sede Vico per manus Guadamiri episcopi". Algo mas hay que decir de esta iglesia

27. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 517.

28. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, Vic, 2000-2010, doc. 711.

o capilla de S. Miguel, que otro dia vendrá á cuento».²⁹ En digué quelcom més dins la biografia del bisbe Borrell, en transcriure la notícia de la seva sepultura en la cripta de Sant Miquel, «una capilla», segons Villanueva, que estava «dentro de la catedral, con capellanía anexa á un canonicato, y el que la poseía se llamaba *rector Sancti Michaelis*».³⁰

Domènec Jaumar, oficial de l'arxiu capitular fins al 1812, data de la seva defunció, redactà unes inèdites *Notas para el Episcopologio de la Iglesia de Vich*, completades pel canonge arxiver Jaume Ripoll, en les quals, dins l'apartat dedicat al bisbe Guadamir, es llegeix: «En tiempo de este obispo, según consta en Martirologia de letra B fº 294 y de letra C fº 88, fue dedicado el Altar de Sn. Miguel Arcangel: “ibi 6 Idus octobris Dedicatio S. Michaelis Archangeli in sede Vici sub ordinatione Guadamiri Epi. et Borrelli Comititis et Ansemundi Archidiaconi”».³¹

L'esmentat Jaume Ripoll, traspasat el 1843, en unes *Notas para un Catálogo de los Prebendados de la Sta. Iglesia Ausonense o de Vich*, inèdites, apuntà: «Ansemundo Arcediano concurrió a la dedicación de la capilla de S. Miguel hecha por el obispo Guadamiro, Mart. [Martirologio] I, fol. 294».³²

Passaren els anys sense que cap més historiador s'ocupés de l'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic. Fou el doctor Eduard Junyent qui, finalment, amb motiu de les excavacions arqueològiques de la catedral l'any 1943, apuntà la possibilitat que la cripta recuperada fos una construcció del segle X: «la primitiva cripta, quizá del siglo X, fue notablemente ampliada durante el siglo XII».³³ I en un article publicat el 1944 deia que el presbiteri de la catedral romànica «se sobreeleva unos 2'30 m. por encima del plano de la nave sobre una cripta de área idéntica construída con elementos arquitectónicos aprovechados por el obispo Oliba de una construcción del siglo X, que bien pudo ser la capilla de San Miguel, consagrada por Wadimiro (948-957), o un templo de esta misma época que habría renovado o substituído el del siglo IX».³⁴

29. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, tom VI, València, 1921, p. 146-147.

30. *Ibidem*, p. 179-181.

31. Vic, Arxiu Capitular, Col·lecció Ripoll, vol. 67, p. 121.

32. *Ibidem*, vol. 68, p. 8.

33. E. JUNYENT, «Las excavaciones de la Catedral», *Ausona* (Vic), núm. 64 (3 abril 1943), p. 3.

34. E. JUNYENT, «Los descubrimientos arqueológicos en la catedral de Vich», *Diario de Barcelona*, núm. 153 (1944).

Junyent estudià les dades existents sobre l'església miqueliana en un article dedicat a la catedral de Vic dels segles IX i X que publicà el 1964.³⁵ En aquest article formulà la hipòtesi que en restaurar-se la seu vigatana a les acaballes del segle IX ja s'aixecaren les tres esglésies del grup episcopal, és a dir, les esglésies de Sant Pere, Santa Maria i Sant Miquel, i que aquesta darrera fou renovada pel bisbe Guadamir vers 955-956, en temps del comte Borrell. També remarquè l'existència d'una cripta «subtus ecclesia», en la qual fou enterrat el bisbe Borrell. Pel fet de tenir cripta, considerà que devia ubicar-se en el terreny més proper al riu, però immediat a la catedral, com és el que ocupa la seva nau dreta actual o la galeria septentrional del claustre, cosa que confirmaria la seva desaparició el segle XI amb l'obra del bisbe Oliba i la construcció del claustre.

L'any 1966 el mateix doctor Junyent publicà un article sobre la cripta romànica de la catedral de Vic i en ell es referí a la notícia de l'enterrament del bisbe Borrell en una cripta sota l'església de Sant Miquel, «una construcció aixecada en temps del bisbe Guadamir (948-957), que desaparegué amb les obres realitzades pel bisbe Oliba el 1038».³⁶

El 1979 Xavier Barral, en el seu llibre sobre la catedral romànica de Vic, feu referència a l'església de Sant Miquel Arcàngel.³⁷ Hi considera que formava part «del que avui s'anomena, en termes arqueològics, un grup episcopal, constituït per tres esglésies dedicades, respectivament, a sant Pere, a santa Maria i a sant Miquel, semblant al que coneixem com el grup de les tres esglésies de Terrassa», i que les notícies dels martirologis permeten situar la data de la seva consagració «l'any 955 o 956». Menciona també la cripta en què fou enterrat el bisbe Borrell. Fa referència a l'obra monumental de renovació de la catedral empresa pel bisbe Oliba i que l'església de Sant Miquel «desaparegué completament en aquell moment, probablement sota la nova catedral de Sant Pere, que fou consagrada el 31 d'agost del 1038». Això no obstant, considera que l'església de Sant Miquel, «com ja va fer notar monsenyor Junyent, atès que posseïa una cripta, hauria pogut ésser situada en el lloc on el terreny marca una baixada cap al riu, a la dreta de l'església de Sant Pere. Aquesta podria

35. E. JUNYENT, «La catedral de Vich en el período de la reconquista», *Ausa* (Vic), vol. v, núm. 50 (1964), p. 121-128.

36. E. JUNYENT, «La cripta romànica de la catedral de Vic», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. III (1966), p. 91-109.

37. X. BARRAL, *La catedral romànica de Vic*, Barcelona, 1979, p. 26-31 i p. 41-42.

haver estat la raó de la seva desaparició en el moment de la construcció de la nova església de Sant Pere, més gran que la precedent i amb un claustre, situat en aquest costat de migdia de la catedral».

Les tres esglésies del grup episcopal

El grup episcopal de Vic tenia els mateixos titulars que el d'Ègara.³⁸ El de Vic, però, fou aixecat en un lloc distint al de l'antiga seu visigòtica, de la qual sabem que les santes titulars eren santa Eulàlia de Mèrida i santa Leocàdia de Toledo.³⁹ La documentació relativa a la catedral del temps del bisbe Gotmar, el primer de la seu restaurada pel comte Guifré el Pelós vers l'any 879, ens informa de l'existència d'una sola església dedicada a sant Pere. No es pot tenir en compte l'esment de l'església «que est constructa in honore sancte et intemerate Virginis Marie atque Petri, apostolorum principis» en el precepte que el rei Odó atorgà a la seu de Vic el 889 perquè es tracta d'un text interpolat.⁴⁰ En dos documents de l'any 898 es parla de les relíquies i de l'altar de Sant Pere «cuius basilica sita est in comitatum Ausona, in sede Vicho».⁴¹ Aquesta primera basílica de Sant Pere fou renovada i consagrada de nou vers l'any 925, en què el canonge Adanagild feu una donació a la «domus» de Sant Pere, «in eius sacrationem vel dedicacionem».⁴² No se n'ha conservat, però, l'acta de consagració, ni la dotalia, ni cap notícia en els martirologis vigatans.

L'església de Santa Maria no apareix documentada fins l'any 952, en què uns esposos feren una donació a Sant Pere, «cuius basilica fundata est in comitatum Ausona, in sede Vico», i a Santa Maria Verge, «qui fundata est in eidem loco».⁴³ Aquesta església de Santa Maria devia aixecar-se a la part de ponent de la catedral de Sant Pere, a l'actual plaça de Santa Maria, més o menys en el lloc que el bisbe Oliba aixecà l'edifici circular que la substituï.⁴⁴

38. Sobre els antics grups episcopals a l'Occident cristià i el d'Ègara, així com llur funcionalitat litúrgica, vegeu M. S. GROS, *Estudis de litúrgia i patristica (segles II-IX)*, p. 73-89.

39. R. ORDEIG, «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», *Ausa (Vic)*, vol. XXV, núm. 168 (2011), p. 323-332.

40. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 12.

41. *Ibidem*, doc. 27 i doc. 28.

42. *Ibidem*, doc. 114.

43. *Ibidem*, doc. 272.

44. E. JUNYENT, *Monuments romànics d'Osona*, Vic, 1987, p. 51-61.

Abans, l'any 948, com hem vist, el comte Sunyer havia dotat l'església funerària de Sant Miquel Arcàngel, dedicada pel bisbe Guadamir aquell mateix any o, com a màxim, el següent, després d'haver obtingut alguna relíquia relacionada amb l'arcàngel per dipositar-la dins l'altar, encara que no calia que fos de la categoria de la relíquia que obtingué l'abadia de Cuixà.

El bisbe Guadamir i la dedicació de Sant Miquel

Segons la nota del martirologi vigatà ja transcrita, l'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic fou dedicada «sub ordinatione» del bisbe Guadamir, del comte Borrell i de l'ardiaca Ansemon.

Traspassat el bisbe Jordi el 20 d'octubre de 947, l'ardiaca Guadamir fou l'escollit per a succeir-lo. Guadamir, amb el títol encara d'ardiaca, atorgà testament el 12 de març de 948, però el 9 de juny següent actuava ja amb el títol de bisbe.⁴⁵ I el dia 11 de desembre del mateix any 948, com hem vist, el comte Sunyer dotava l'església de Sant Miquel Arcàngel de la seu episcopal de Vic amb un alou situat prop d'aquesta seu.

Pel seu testament sabem que l'ardiaca Guadamir era germà del levita Ató, anomenat *Jeremies*, i d'Asenari, ja difunt, i que era oncle de diversos nebots. Tenia alous, cases i bestiar a Tona, Vilageriu, l'Aguilar, Múnter i Gavadons, és a dir, als actuals municipis de Tona, Balenyà, Muntanyola i Collsuspina. Disposà llegats a favor de les esglésies de Sant Andreu de Tona, Sant Miquel de Vilageriu, Sant Pere de Vic i Sant Fruitós de Balenyà, dels canonges vigatans, dels seus parents i d'altres persones. Interessa molt de saber, pel tema que ens ocupa, que a Vilageriu ja hi havia una església dedicada a l'arcàngel sant Miquel l'any 948.

És possible que Guadamir, per raó especialment del seu nom, formés part de la nissaga vescomtal d'Osona, emparentada amb la casa vescomtal de Conflent, en l'arbre genealògic de les quals apareixen un primer vescomte Guadamir de Conflent, documentat l'any 900, avi del vescomte Isarn de Conflent (†974) i del seu germà Sala (†967-970), el fundador del monestir de Sant Benet de Bages, i besavi del bisbe Sala d'Urgell (†1010), fill del vescomte Isarn, i del levita Guadamir (†964), fill de Sala de Sant Benet de Bages.⁴⁶ Cal remarcar-ho perquè en el comtat de Conflent hi havia el monestir de Sant Miquel de Cuixà.

45. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 246 i doc. 250.

46. M. ROVIRA, «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona», *Ausa* (Vic), tom IX (1980-1981), p. 249-260.

Guadamir, en ser promogut a l'episcopat, fou succeït en l'ardiaconat per Ansemon, el qual actuava amb el doble títol de levita i d'ardiacà el 16 d'agost de l'any 949.⁴⁷ Durant el seu ardiaconat la seu de Vic rebé una important donació de la comtessa Goldregot, filla del difunt comte Miró II de Cerdanya i vídua del comte Llop de Pallars. En el document de donació, datat el 18 de maig de 953, la comtessa volgué consignar que donava a la catedral de Vic cases i terres situades a Planeses, dins el terme de l'actual municipi de Sant Sadurní d'Osormort, amb la condició que en tingués l'usdefruit el canonge Ansemon mentre visqués.⁴⁸ Això, juntament amb la clàusula «quia pro hac rem cupio esse purgatum», feu deduir a Ramon d'Abadal que Ansemon devia ser un fill natural de la comtessa.⁴⁹ Martí Aurell, estudiós dels matrimonis comtals a Catalunya, creu que era un fill legítim de l'esmentada comtessa i del seu marit, el comte Llop de Pallars.⁵⁰

Un donatiu semblant al de la comtessa Goldregot feren, el 26 de setembre de 955, els esposos Giscafred i El ló, els quals donaren a la catedral vigatana i a l'ardiacà Ansemon l'alou que tenien a Merlès, amb la condició que El ló en tindria l'usdefruit i en pagaria l'impost anomenat *tasca* a l'ardiacà.⁵¹ La identitat de Giscafred no resta aclarida en el document, però potser no aniríem desencaminats si l'identificàvem amb el fill natural del comte Miró II de Cerdanya, esmentat en el testament que aquest dictà el 925,⁵² de manera que seria germà de la comtessa Goldregot i oncle de l'ardiacà Ansemon.

La intervenció dels comtes Sunyer i Borrell

L'ardiacà Ansemon és el tercer personatge citat en el martirologi en relació amb la dedicació de l'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic. Abans que ell, en segon lloc, s'hi esmenta el comte Borrell, el títol del qual apareix raspat en el *Martyrologium* I. En el *Martyrologium* II es

47. R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia*, vol. IV, doc. 645. Per això s'ha de descartar que Ansemon fos un dels fills de Madeix que l'any 954 feren una donació a la catedral de Vic, com consta en un document original en què ressalta que no era levita ni sabia escriure el seu nom (Ibidem, doc. 716).

48. Ibidem, doc. 702.

49. R. d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, Barcelona, 1955, p. 135.

50. M. AURELL, *Les noces del comte: Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, 1998, p. 141 i p. 536.

51. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 287.

52. R. ORDEIG, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)*, Vic, 2015, doc. 61.

llegeixen amb dificultat, després del nom de Borrell, les lletres «cmt», abreviatura del mot *comitis*. En el *Martyrologium III* hom afegí al nom el qualificatiu de canonge, però un Borrell canonge és desconegut en la documentació de l'època. En la supressió del títol de «comes» en el *Martyrologium I* cal veure-hi el zel d'algun clergue del segle XII, qui sap si el mateix que va afegir els mots «et Borrellus canonicus» en el *Martyrologium III*, que devia considerar un error que una dedicació d'església s'hagués pogut fer «sub ordinatione» d'un comte. Els temps havien canviat i aquell suposat clergue no sabia que en el segle X, com encara en el segle XI, era ben normal que la construcció de les esglésies catedrals, de les esglésies monàstiques i de les esglésies de patronat comtal fos promoguda pel comte corresponent i que llur consagració fos duta a terme «sub ordinatione» del bisbe i del comte.

La intervenció, doncs, dels comtes Sunyer i Borrell de Barcelona, que ho eren alhora d'Osona, en la dotació, la construcció i la dedicació d'una de les tres esglésies del grup episcopal de Vic entra dins de la normalitat d'una època en què el comte, en accedir al càrrec, prenia posseïa no sols del comtat sinó també del bisbat. Sobre això només cal examinar els esponsalícis de les comtesses o els testaments dels comtes, en els quals els comtes disposaven dels comtats i dels bisbats alhora. Així, per exemple, l'any 1032 el comte Berenguer Ramon I, net del comte Borrell, llegà a la seva esposa Guisla «ipsum comitatum Ausonensem cum ipso episcopatu».⁵³ Com diu Martí Aurell, els dots nupcials i els llegats dels comtes «reflecteixen el control dels bisbats pels grans laics abans del renovament gregorià. En atribuir un comtat i un bisbat a la seva dona, el príncep li delegava un poder polític i religiós».⁵⁴

El 22 d'agost del 943 morí en combat Ermengol I, titulat comte d'Osona, fill del comte Sunyer i de la comtessa Riquilda.⁵⁵ Arran de la mort del fill, el comte Sunyer anà deixant el govern dels seus comtats a mans de l'altre fill, Borrell, el qual l'any 946 ja presidia un tribunal a Girona i donava el seu consentiment a una donació feta a Santa Cecília de Montserrat i l'any 947 també donava el seu consentiment a la dedicació

53. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 906.

54. M. AURELL, *Les noces del comte: Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, 1998, p. 109.

55. P. DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona*, 1836, vol. I, p. 114-116.

de Santa Maria de Finestres.⁵⁶ Des del setembre del 943 fins al desembre del 948 els comtes Sunyer i Riquilda, per tal d'obtenir de Déu el perdó dels seus pecats i la salvació de les seves ànimes i de l'ànima de llur fill Ermengol, feren una sèrie de donacions a diversos establiments religiosos: als monestirs de Santa Maria de Ripoll, Sant Pere de Rodes i Santa Cecília de Montserrat i a la catedral de Girona.⁵⁷ I ara sabem que el comte Sunyer també dotà l'església de Sant Miquel Arcàngel de Vic.

La data de la dedicació

Les notícies dels martirologis vigatans només ens diuen que la dedicació de l'església de l'arcàngel Sant Miquel de Vic tingué lloc un 11 d'octubre, però sense indicació de l'any perquè en el *Martyrologium 1*, al darrere dels mots «anno ab Incarnatione Christi» manquen les xifres, potser perquè el clergue que inscriví la notícia de l'aniversari s'adonà que no les sabia ni les podia esbrinar. Cal tenir en compte que el *Martyrologium 1* no fou confeccionat fins vers els anys 993-1010, al cap d'uns cinquanta anys de la dedicació.

Sembla que aquell 11 d'octubre ha de ser de l'any 948 perquè dos mesos més tard, el dia 11 de desembre de 948, el comte Sunyer ja dotava, com hem vist, l'església de Sant Miquel Arcàngel de la seu de Vic. El poc temps transcorregut entre la presa de possessió de la càtedra episcopal vigatana per part del bisbe Guadamir i la dedicació de l'església miqueliana fa deduir que la seva construcció s'havia iniciat abans, a les acaballes del pontificat del bisbe Jordi. Ja hem vist que el bisbe Guadamir, essent encara ardiaca, havia construït una església de Sant Miquel Arcàngel en la seva propietat de Vilageriu. És probable, per tant, que la construcció de l'església miqueliana de Vic fos també iniciativa d'ell, com a ardiaca, cosa que explicaria el protagonisme de l'ardiaca Ansemon, el seu successor, en la dedicació i dels successius ardiaques en el regiment de l'església.

La data de la dedicació s'escaigué entre el 29 de setembre, festa de la dedicació de l'església de la via Salària de Roma, i el 16 d'octubre, festa de la dedicació de l'església abacial del Mont-Saint-Michel. El 12 d'octubre era, com hem vist, la data de l'aparició de l'arcàngel a sant Vilfrid. La dedicació de l'església miqueliana de la seu de Vic se celebrà, doncs, la vigília de la commemoració d'aquesta aparició.

56. R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia*, vol. IV, doc. 587; S. SOBREQÜÉS, *Catalunya carolíngia*, vol. V, Barcelona, 2003, doc. 270 i 274.

57. *Ibid.*, vol. IV, doc. 573; *Ibid.*, vol. V, doc. 265 i 266.

La restauració de la canònica vigatana

El 10 de juny de l'any 957, quatre dies abans de la seva defunció, el bisbe Guadamir signà el decret de restauració de la canònica vigatana. En ell el bisbe explicava que havia decidit de dur-la a terme comptant amb el consell i l'ajut del comte Borrell i del seu germà, el comte Miró, després d'haver-ho consultat a l'arquebisbe Eimeric de Narbona i d'haver obtingut el consentiment dels bisbes Guilarà de Barcelona i Arnulf de Girona i dels altres bisbes coprovincials, així com dels canonges de la seu de Vic i dels pròcers de la regió. Hi deia que l'ardiaca Ansemon i els altres dotze canonges de la catedral havien determinat de viure en comú, per la qual cosa, perquè ho poguessin fer, dotava la comunitat canonical amb béns a diversos llocs i amb la tercera part dels drets que el bisbe tenia a Osona. Per acabar, els exhortava a viure segons les disposicions dels sants pares, rebent els hostes, sostenint els pelegrins i rescatant els captius.⁵⁸

Es dedueix, doncs, que el decret era la culminació d'un programa que comportà l'edificació d'una canonja per a la vida comunitària dels canonges i d'una albergueria per a l'acolliment dels hostes i dels pelegrins. La ubicació d'aquests edificis no podia ser altra que l'espai ocupat després per la canonja i el claustre romànics i per la veïna albergueria romànica, encara subsistent. Aquest espai era dins de la sagrera amb què, com totes les esglésies, havia estat dotada la catedral amb motiu de la seva consagració. Una sagrera que, pel cantó de migdia, devia arribar fins a la riba del Mèder.

I en aquest programa constructiu encaixa perfectament l'edificació de l'església de Sant Miquel Arcàngel, protector dels malalts i dels pelegrins, prop de l'albergueria, situada al costat de l'entrada més important de Vic, a l'indret on, salvat el riu Mèder, desembocava la via romana procedent de Barcelona. L'existència d'una església dedicada a l'arcàngel prop d'una de les portes de les ciutats i dels monestirs, així com al costat dels hospitals o de les albergueries, és un fenomen conegut arreu de l'Europa occidental i ben estudiat per Vincent Juhel i Catherine Vincent a França.⁵⁹ Aquests autors assenyalen també, com André Bonnery, com hem vist, l'associació de les esglésies dedicades a la Verge Maria i a l'arcàngel Miquel, amb el simbolisme tret del capítol 12 de l'Apocalipsi.

58. R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia*, vol. IV, doc. 788.

59. V. JUHEL i C. VINCENT, «Culte et sanctuaires de saint Michel en France», a P. BOUET, G. OTRANTO i A. VAUCHEZ (ed.), *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 183-207.

La ubicació de l'església a Vic no podia ser entre el palau episcopal i l'albergueria perquè aquest lloc era ocupat per la canonja, sinó al darrere o al costat de la catedral preromànica de Sant Pere, una mica més amunt de l'albergueria, probablement en el lloc que actualment ocupen l'absis i el deambulatori de la catedral neoclàssica. De manera que les esglésies de Santa Maria, de Sant Pere i de Sant Miquel quedaven alineades per aquest ordre, de ponent a llevant. La disposició, per tant, havia de ser semblant a la de les tres esglésies de Terrassa.

Obres en les tres esglésies del grup episcopal

Un document de l'any 985, ja citat, recull una donació feta «Sancto Petro qui est situs in comitatu Ausona, in sede Vico, et ecclesias illi subditas hac vocitas: Sancta hac Dei genitricis Marie et Sancti Michaelis arcangeli et Sancti Iohannis bapstiste et Sancti Felicis martiris». ⁶⁰ A començ del segle xi, un document de l'any 1007 presenta un jurament fet «per hunc locum venerationis Sancti Iohanis bapstiste, precursoris Christi, cuius altare fundatus est iuxta Sancti Petri sedis Vicho», i un document de l'any 1010 presenta un jurament fet «per hunc locum venerationis Sancti Felicis, martiris Christi, cuius altare fundatum est in ecclesia sede Sancti Petri Vicensis». ⁶¹

De manera que Sant Joan i Sant Feliu no eren esglésies independents, sinó santuaris situats dins l'església de Sant Pere, potser erigits durant el pontificat del bisbe Ató (957-971), el qual podria haver dut relíquies de sant Feliu per haver estat ardiaca de Girona abans de ser elegit bisbe de Vic. ⁶² Que Sant Joan i Sant Feliu eren santuaris i no simples altars es dedueix del fet que en el document de l'any 985 eren anomenats *esglésies súbdites de l'església de Sant Pere*, com la de Santa Maria i la de Sant Miquel. I això vol dir que la primitiva capçalera de la catedral de Sant Pere, la consagrada entorn de l'any 925, formada per un sol santuari quadrat, hagué de ser transformada en una capçalera tripartida, és a dir, amb tres santuaris disposats a la capçalera, tot adoptant una tipologia del segle x prou estudiada. ⁶³ Els altars dels dos santuaris nous hagueren de ser consagrats, però no n'ha quedat rastre documental. N'hauria quedat, probablement,

60. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles ix-x)*, doc. 517.

61. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle xi)*, doc. 697 i doc. 718.

62. R. ORDEIG, *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)*, Vic, 2009.

63. E. JUNYENT, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Barcelona, 1983, p. 228-229.

si en aquesta important renovació de la catedral preromànica s'hagués renovat també el santuari i l'altar major de Sant Pere.

L'església preromànica de Santa Maria tenia prou capacitat per acollir una reunió de comtes, bisbes i nobles sota la presidència de l'arquebisbe Ermengol de Narbona, celebrada els dies 2 i 3 de juliol de l'any 1002.⁶⁴ La seva ubicació a l'indret que ocuparen les successives esglésies de Santa Maria la Rodona aixecades el segle XI i el segle XII, a l'actual plaça de la catedral, fou detectada en el transcurs de les excavacions arqueològiques dutes a terme l'any 2004.⁶⁵ Cal preguntar-se, però, si l'església de Santa Maria de l'any 1002 era la mateixa església de l'any 952 perquè no sembla pas probable que aquella primitiva església tingués capacitat suficient per acollir la magna assemblea del 1002. De manera que cal deduir que l'església del 952 havia estat renovada abans del 1002 i que la nova església havia estat dedicada de nou, probablement aquell 2 de setembre que consta, sense indicació de l'any, en el *Martyrologium* 1: «III nonas septembris. (...) Item eodem die dedicatio Beate Marie in sede Vico».⁶⁶ Com que aquesta anotació es troba integrada en el text del martirologi, i no pas afegida en el marge, la dedicació hagué de tenir lloc abans de la confecció del còdex, sense que puguem precisar més.

Sabem que Santa Maria tenia un «custos», el canonge Oliba, que el 30 d'agost de 1009 presidí dins la «baselica» de Santa Maria la publicació del testament del difunt canonge Dacó, sacerdot i jutge, del qual s'afirma que llegà part dels seus béns «ad Domino Deo et Sancto Petro sede Vico et eiusdem ecclesie Sancte Marie, cuius ille servus fuit et corpus suum precepit tumulare».⁶⁷ S'entén que Dacó devia haver estat el «custos» antecessor del canonge Oliba.

També l'església funerària de Sant Miquel Arcàngel del 948 fou renovada a començ del nou segle, però uns anys més tard que la de Santa Maria. Així es dedueix del llegat de dos mancosos «pro edificio suo» que rebé l'any 1009. En destinar el llegat a l'edifici i no pas a una ornamentació o a una peça de l'aixovar de l'església revela que es tractava d'una obra

64. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 668.

65. C. SUBIRANAS, «Les églises de Vic au temps de l'évêque Oliba. Santa Maria la Rodona», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (Cuixà), vol. XL (2009), p. 187-203.

66. Vic, Arxiu Capitular, ms. 128-A (XLVII-A), f. 101v.

67. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 711.

de renovació arquitectònica. Altres donatius o llegats devia rebre, però la documentació que ens ha pervingut és gasiva.

No coneixem tan explícitament el regiment de l'església de Sant Miquel Arcàngel com el de l'església de Santa Maria. L'ardiaca successor d'Ansemon fou el seu nebot Ennegó, documentat com a sacerdot des del 959 i com a ardiaca i arxipreste des del 977, que heretà del seu oncle béns a Gaià i a Vic,⁶⁸ vivia encara el 1002.⁶⁹ Des de les acaballes del segle x el «custos» o rector de Sant Miquel devia ser el canonge i sacerdot Iquila, traspassat l'any 1033, perquè llegà els seus llibres a l'església de Sant Miquel i al canonge Ermemir Quintila, el qual sabem que el succeí en la rectoria de l'altar dedicat a l'arcàngel dins la nova catedral. Iquila, escrivà de nombrosos documents entre 996 i 1018,⁷⁰ s'ha d'identificar amb el copista del *Martyrologium 1*, un dels llibres que llegà a Ermemir Quintila.

Les obres de renovació de les esglésies de Santa Maria i de Sant Miquel Arcàngel foren dutes a terme durant el pontificat del bisbe Arnulf (991-1010), membre de la casa vescomtal d'Osona-Cardona, abat de Sant Feliu de Girona i ardiaca de la catedral de la mateixa ciutat, captiu a Còrdova durant els anys 985-990.⁷¹ Ja bisbe de Vic, havia acudit a Roma l'any 998 per sotmetre al papa Gregori V la solució del cisma episcopal de la seu vigatana, ocasionat per la intrusió d'un bisbe anomenat Guadall, consagrat il·legítimament per l'arquebisbe d'Auch i depositat pel papa esmentat.⁷² L'any 1005 el bisbe Arnulf volgué emprendre un pelegrinatge fins a Jerusalem i obtingué que l'arquebisbe de Narbona li concedís el permís amb la condició que durant la seva absència la diòcesi fos regida per un bisbe designat pel metropolità.⁷³ En el transcurs dels dos pelegrinatges, acompanyat del seu seguici, tingué ocasió de visitar les basíliques romanes i de veure el Castel Sant'Angelo.

68. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 315, 607, 625 i 626; R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, 1993-2004, vol. I, doc. 96.

69. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 666 i 667.

70. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 599, 632 i 635; R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle X)*, doc. 671, 672, 681, 685, 718 i 797.

71. A. GARCIA, «Arnulfo, obispo de Vich (992-1010)», *Ausa (Vic)*, vol. III, núm. 33 (1960), p. 401-411.

72. Ens n'informa la butlla concedida pel papa Gregori V el 9 de maig de 998, editada per JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 624.

73. Ens n'informa el text de l'«epistola formata» expedida per l'arquebisbe narbonès l'any 1005, editada per R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 690.

L'obra de l'església miqueliana de Vic coincidí també amb els anys en què un dels ardiaques de la seu vigatana era aquell ardiaca Sunifred que, després d'una estada a Roma, pelegrinà fins al Monte Sant'Angelo i morí a la ciutat de Benevent l'any 1014. El testament que havia dictat el dia 15 de juliol de 1011 es feu públic, entre el juny i el novembre de 1014, en presència del bisbe Borrell, de la mare de l'ardiac difunt i dels canonges de la seu, un dels quals era Iquila. L'adveració testamentària tingué lloc dins l'església vigatana de Santa Maria, on els companys de pelegrinatge explicaren que després de visitar les tombes dels apòstols a Roma «deinde peragravit usque Montem Garganum ad venerabilem Dei archangelum Michaellem».⁷⁴

El 24 de febrer de l'any 1018 morí a Girona, en retornar d'una expedició a Hispània, el bisbe Borrell de Vic (1010-1018), abat alhora de Sant Feliu de Girona, el cadàver del qual fou traslladat a la seva seu per ser sepultat «in cripta subtus ecclesiam Sancti Michaelis», segons que s'anotà en el martirologi d'Iquila. El fet que l'any 1018 es parli per primera vegada de la cripta de l'església de Sant Miquel Arcàngel fa dubtar sobre si la construcció d'aquella cripta havia tingut lloc l'any 948 o durant l'obra de renovació del 1009.

III. L'OBRA DE RENOVACIÓ DEL BISBE OLIBA

La renovació total del grup episcopal

El bisbe successor de Borrell fou Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà. A les seves abadies havia emprès la renovació de les esglésies i dels edificis monacals. A Ripoll, un dels altars de la nova església construïda per Oliba, consagrada el 1032, era dedicat a l'arcàngel sant Miquel, com ja consta que existia en l'església consagrada el 977; però, a més, Oliba aixecà un oratori dedicat a l'arcàngel sant Rafael.⁷⁵ A Cuixà aixecà la capella de la Trinitat damunt la del Pessebre, edificada entre els altars dels arcàngels sant Gabriel i sant Rafael, enfront de l'església de l'arcàngel sant Miquel, en un model comparable al de la gran abadia carolíngia de Saint-Riquier.⁷⁶

74. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 751.

75. R. ORDEIG, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XII)*, Vic, 2017, p. 76-78.

76. M. S. GROS, «Le culte des trois Archanges et de la Trinité à l'abbaye de Saint-Michel de Cuxa», *Études Roussillonaises* (Perpinyà), vol. 21 (2005), p. 93-98.

A la seu de Vic, Oliba projectà una renovació total de les esglésies del grup episcopal. Erigí l'església circular de Santa Maria, dotada amb un petit absis, els fonaments de la qual sortiren a la llum durant les excavacions arqueològiques dutes a terme el 2004. En els martirologis consta que fou dedicada «sub ordinatione Olive pontifici» un 15 de desembre, però sense indicació de l'any.⁷⁷

Enderrocà l'església preromànica de Sant Pere per aixecar-ne una altra, la romànica, de molta més capacitat. En l'excavació arqueològica duta a terme pel doctor Junyent el 1943 en el subsòl de l'actual catedral es pogué visualitzar que els murs de la nau romànica descansaven sobre els murs de la nau preromànica.⁷⁸ De manera que l'orientació de la nau era de ponent a llevant i la seva amplària era la mateixa. L'ampliació duta a terme pel bisbe Oliba, doncs, hagué de fer-se per la capçalera, de manera que li calgué substituir la capçalera triple aixecada el segle x per un creuer amb cinc absis de més capacitat. I per obrar aquest creuer amb els absis li calgué enderrocar també l'església preromànica de Sant Miquel Arcàngel que s'aixecava en aquell indret.

La nova església catedral de Sant Pere i Sant Pau fou dedicada el 31 d'agost de l'any 1038.⁷⁹ Al seu arxiu capitular es conserven la dotalia original i el sacramentari redactats per a l'ocasió. No hi consten els altars que foren consagrats dins la catedral, a més de l'altar major, dedicat a l'apòstol sant Pere, que ocupava el nivell superior de l'absis central, alhora que el nivell inferior era ocupat per la cripta o «confessio». Un d'aquests altres altars era el de Sant Miquel Arcàngel, que apareix esmentat en un document de l'any 1058.⁸⁰ L'altar de Sant Miquel Arcàngel ocupava un dels dos absis del cantó sud, concretament l'absis situat al costat mateix de l'absis central, on perdurà fins a l'enderroc de la catedral romànica, com mostra un plànol del seu interior traçat abans de l'enderroc.⁸¹ Els altres

77. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies*, vol. II, doc. 176.

78. E. JUNYENT, «Las excavaciones de la Catedral», *Ausona* (Vic), núm. 59 (27 febrer 1943), p. 1: «Han aparecido vestigios de obra de sillarejo que permiten identificar la presencia de la Catedral ausonense construida y consagrada por Godmaro, después del restablecimiento de la diócesis vicense y reconquista de su capital en el año 888. Sobre ellos aparecen los muros que formaron parte de la otra Catedral construida por el obispo Oliba y consagrada en 1038».

79. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies*, vol. II, doc. 159.

80. R. ORDEIG, *Diplomatari de la catedral de Vic (segle XI)*, doc. 1169.

81. M. S. GROS, «L'antic retaule romànic de la catedral de Vic», *Studia Vicensia* (Vic), vol. 1

altars eren, segons el plànol, els de Sant Joan i Sant Pau, que ocupaven els dos absis del cantó nord, i l'altar de Sant Feliu, situat dins l'absis del costat del de Sant Miquel. Són els altars que una mà anònima del segle XIII afegí al darrere de la notícia de la consagració de la catedral i de l'altar de Sant Pere el 1038, amb la precisió que també s'havien dedicat els quatre altars esmentats.⁸²

La cripta de la catedral romànica i la seva columnata

Segons les dades recollides fins ara, tot fa pensar que per a la construcció de la gran capçalera de la catedral romànica s'envai l'espai que havia ocupat fins llavors l'església de Sant Miquel Arcàngel, renovada tot just l'any 1009. Tot i això, es pot suposar que el bisbe Oliba no feu desaparèixer del tot l'església preromànica, sinó que n'aprofità la cripta o l'àmbit que ocupava per transformar-la, convenientment ampliada i reconstruïda, en la cripta de la nova catedral. I n'aprofità segurament, com argumentaré tot seguit, la columnata que havia format part de l'església miqueliana.

Ja hem vist que el doctor Junyent, arran del descobriment de la cripta de la catedral el 1943, apuntà en un article publicat el 1944 que la cripta romànica fou construïda amb elements arquitectònics aprofitats pel bisbe Oliba d'una construcció del segle X, que podria haver estat l'església de Sant Miquel consagrada pel bisbe Guadamir, una hipòtesi, la darrera, que abandonà en estudis posteriors.

El 1966, en publicar el seu magnífic estudi sobre la cripta,⁸³ comparà la cripta de Vic amb la de l'església de Sant Vicenç de Cardona, consagrada l'any 1040, però classificà sis dels seus capitells com a califals. En efecte, examinats detingudament els capitells de la cripta, arribà a la conclusió que el grup de «sis capitells que cimegen les columnes de suport de la coberta» són d'època distinta del «grup dels vuit mitjos capitells inscrits en els ressals dels murs perimetrals», els quals «responen al moment de la construcció de la cripta». Sobre els altres escriví: «El primer grup, en canvi, fou aprofitat, provinent d'una altra construcció junt amb les columnes i l'única base conservada. Ho demostra la qualitat artística dels capitells,

(1989), p. 99-126, figura 1. L'altar de Sant Pau havia substituït el de Sant Benet, segons M. Sureda (vegeu la nota 92).

82. M. S. GROS, «Els antics necrologis de la catedral de Vic (segles X-XIII)», núm. 735.

83. E. JUNYENT, «La cripta romànica», p. 103.

inconfusible dintre les característiques de l'art musulmà del període califal». Junyent distingia: «Del grup dels sis capitells, quatre, obrats en la mateixa qualitat de pedra de to verdós, s'acoblen a dos models idèntics i aparellats entre els quals no hi ha més diferència que la dels caulícols enrotllats o entrellaçats. Evidentment tots són obra d'una mateixa mà». Precisava: «Els altres dos capitells restants, obrats en una qualitat de pedra de to més groguís, també de les mateixes pedreres, posen l'interrogant de la possible intervenció dels escultors del país que haguessin imitat els precedents introduint-hi modificacions». I, en referència als dos capitells, parlava de «la intervenció d'artistes menys hàbils».

Uns capitells, tots ells, que, esculpits amb fulles d'acant, «entren de ple dintre les analogies remarcades en els capitells conservats a Ripoll i Sant Benet de Bages amb els cordovesos d'època califal», segons els estudis publicats per Georges Gaillard el 1938 i per altres autors que cita, i que foren obrats, en el cas de Vic, amb pedra procedent de les pedreres de Folgueroles, molt propensa al desgast. Gaillard qualificava d'«omeiyades» els capitells de Santa Maria de Ripoll i de Sant Benet de Bages i els relacionava amb les esglésies dels dos monestirs dedicades els anys 977 i 972, respectivament.⁸⁴ Pel que fa als de Vic, Junyent arribà a la conclusió que el grup dels sis capitells havia de correspondre a una «obra notable» que «no desdiria de veure-la acomplerta sota el pontificat del bisbe Ató (957-971)», en un temps d'obertura a les influències califals «iniciada per la política del comte Borrell encarada a les bones relacions amb el califat».

Junyent, en la seva obra de maduresa sobre l'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic, continuà mantenint l'adscripció dels capitells de Vic, com d'altres de Catalunya, a tallers d'escola cordovesa: «Les obres de gran envergadura van comptar encara amb el recurs dels tallers d'escultors d'orientació cordovesa que van treballar a Ripoll i a Cuixà. Si el fet de tenir capitells esculpits d'escola cordovesa pogués ser interpretat com a indicatiu d'una arquitectura de qualitat rellevant, podríem afirmar que a més d'algunes altres esglésies monàstiques, com Sant Benet de Bages, va haver-hi d'altres construccions de caràcter no monàstic, com la catedral de Vic, o les esglésies de Cornellà de Llobregat o de Sant Feliu de Codines, que degueren assolir una dignitat remarcable».⁸⁵

84. G. GAILLARD, *Premiers essais de sculpture monumentale en Catalogne aux xe et xie siècles*, París, 1938.

85. E. JUNYENT, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 233.

Una columnata procedent de l'església de Sant Miquel Arcàngel?

Diversos especialistes en escultura altmedieval consideren, en estudis recents, que el grup català de capitells que s'havien considerat d'estil califal i de la segona meitat del segle X daten de la primera meitat del segle XI, de l'època de l'abat i bisbe Oliba.⁸⁶

Xavier Barral ha escrit que, malgrat els sòlids arguments aportats pel doctor Junyent per datar-los vers el tercer quart del segle X, «no em sembla que s'hagi d'excloure sistemàticament la possibilitat que tots els capitells de la cripta siguin ben bé de l'època de la construcció de la cripta [...] car no veig quin paper devien fer aquests capitells en un monument anterior, ni on devien estar situats, si jutjo a través del que sabem dels monuments del segle X a Catalunya».⁸⁷

Que el grup dels quatre capitells «obrats en la mateixa qualitat de pedra de to verdós», amb les respectives columnes i l'única base conservada, fou aprofitat dins la cripta romànica traient-lo d'una construcció anterior sembla evident. Només cal reproduir alguns dels arguments del doctor Junyent: «Ho confirmen les mateixes columnes, amb l'astràgal o collarí inserit en la seva summitat, modalitat també pròpia de l'estil califal, les quals foren col·locades com a material de segona mà; una de cap per avall, altra obtinguda amb diversos trossos de fust, i una altra de fust més curt posada sobre una pedra per tal d'allargar-li l'alçada; les més enfonyades en el paviment perquè resultaven més llargues de la raó. L'única, i segurament escapçada i invertida, que s'assenta sobre una base, ofereix aquest element de suport resolt segons les modalitats que corresponen a l'època de l'estil dels capitells».

Però, de quin monument podien provenir les columnes i els capitells reaprofitats dins la cripta romànica, unes columnes i uns capitells que ara cal datar, segons els experts, de la primera meitat del segle XI? Els indicis i les dades aportades en les pàgines precedents apunten que podrien provenir de l'edifici de Sant Miquel Arcàngel, com havia intuït el doctor Junyent en descobrir la cripta, però no pas segurament de l'església aixecada el 948, sinó de l'església renovada l'any 1009. La presència d'uns capitells corintis d'ornamentació vegetal

86. Vegeu, per exemple, amb la bibliografia que esmenten, I. LORÉS, «La sculpture de Saint-Michel de Cuxa à l'époque de l'abbé Oliba», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (Codalet), vol. XXXVIII (2007), p. 183-191; J. CAMPS i J. PEY, «Capitell de tipus corinti», a M. SUREDA (dir.), *Oliba episcopus. Mil·lenari d'Oliba, bisbe de Vic*, Vic, 2018, p. 147-148.

87. X. BARRAL, *La catedral romànica de Vic*, Barcelona, 1979, p. 95-96.

de fulles d'acant, amb les respectives columnes, esqueien perfectament a una església miqueliana com la de Vic perquè era una manera ben escaient de representar el bosc gargànic, és a dir, la «cornea silva» o l'«opacissima silva» dels relats de les aparicions de l'arcàngel al Monte Sant'Angelo i al Mont Saint-Michel.

No consta que les obres del 1009 comportessin una nova consagració de l'església, cosa que hauria estat imprescindible si s'hagués remogut l'altar consagrat el 948 i que s'hauria fet constar en els martirologis de la catedral, en els quals només consta la consagració que havia duta a terme el bisbe Guadamir. No obstant això, es pot acceptar una remodelació de l'edifici que, sense afectar l'altar, permetés d'aixecar-hi una columnata, simulant els arbres del bosc gargànic. I, fins i tot, d'excavar-hi una cripta, en representació de la gruta, si tenim en compte que la cripta no apareix documentada fins al 1018. La columnata es podria haver aixecat a l'interior de l'edifici, potser com a tribuna, però no es pot pas descartar que s'aixequés al davant o entorn de l'església, a semblança del corredor perimetral de l'església funerària de Sant Miquel d'Ègara,⁸⁸ per no esmentar exemples més llunyans, com ara el cèlebre porxo de l'església monàstica de San Miguel de la Escalada,⁸⁹ visitada per molts pelegrins que seguien el camí de Santiago. Cal recordar que un pioner del pelegrinatge a Santiago, abans de l'any 970, fou l'abat Cesari del monestir de Santa Cecília de Montserrat, pertanyent a la diòcesi vigatana.⁹⁰

El desgast de la pedra dels capitells de la cripta de Vic, d'un d'ells més que dels altres, potser es podria atribuir precisament al fet d'haver estat exposats a la intempèrie, en un porxo, ni que hagués estat només entre vint i vint-i-cinc anys, atesa la mala qualitat de la pedra de Folgueroles, abans de ser integrats en l'edificació romànica. En construir-se la cripta romànica, s'haurien integrat els quatre capitells «obrats en la mateixa qualitat de pedra de to verdós» procedents de l'església de Sant Miquel i s'haurien obrat de nou els altres dos capitells «obrats en una qualitat de pedra de to més groguís» per artistes menys hàbils.

És probable, a més, que a l'església vigatana de Sant Miquel hi hagués una cisterna o alguna mena de recipient d'aigua terapèutica per als malalts

88. M. G. GARCIA, A. MORO i F. TUSET, «L'edifici funeràri de Sant Miquel», *Terme: Revista d'Història* (Terrassa), núm. 30 (2015), p. 75-100.

89. J. FONTAINE, *L'art préroman hispanique*, tom 2, París, 1973-1977, p. 81-136.

90. R. D'ABADAL, *Dels visigots als catalans*, vol. II, Barcelona, 1974, p. 25-55.

que hi acudien, com la devia tenir l'església de Sant Miquel d'Ègara, no pas per a l'administració del baptisme, com va creure Puig i Cadafalch en descobrir una suposada «piscina d'immersió» al bell mig de la columnata de l'edifici, que per això qualificà erròniament de baptisteri.⁹¹

El doctor Junyent acabava el seu estudi de la cripta dient que «Les criptes no tingueren arrelament en l'arquitectura catalana del romànic». I hi afegí: «Calgué, doncs, que es produís un motiu prou eficient per tal que el bisbe Oliba, tant sobri en la nova arquitectura que impulsava, es decidís a admetre la presència de la cripta». El motiu no era altre, segons Junyent, que el d'estotjar i donar culte a les nombroses relíquies atresorades. I també, podem afegir ara, que el de substituir o aprofitar una cripta, la de l'església de Sant Miquel Arcàngel, que s'ubicava en el mateix indret on es decidí d'aixecar la nova capçalera romànica de la catedral, així com la columnata procedent del mateix edifici.

L'altar i el culte de l'arcàngel a la catedral romànica

Derruïda l'església de Sant Miquel Arcàngel per allargar la catedral de Sant Pere i ampliar-la per la seva capçalera, s'aixecà l'altar dedicat a l'arcàngel en un dels absis laterals del creuer de la nova església. Era, com hem vist anteriorment, el primer absis del cantó de migdia, al costat de l'absis central.⁹² Si la hipòtesi de la ubicació de l'església miqueliana exposada aquí és encertada, l'altar requeia en el mateix indret, si fa o no fa, que havia ocupat l'església i quedava en un pla superior de la cripta, situada sota l'absis major.

Fou custodi o rector de l'altar el sacerdot Ermemir Quintila, canonge de la catedral des de 1017. Succeí en el càrrec al canonge Iquila, traspasat el 1033, que fou el darrer custodi de l'església de Sant Miquel Arcàngel, sense que pogués veure consagrat l'altar que la substituí dins la nova catedral. Ermemir Quintila conservà els llibres de l'església que li llegà Iquila i, al seu torn, els llegà, junt amb els confeccionats per ell mateix o sota les seves ordres, al canonge Guillem Ermengol, nebot seu, al qual traspasà també el govern de l'altar.⁹³

91. J. PUIG I CADAFALCH, A. DE FALGUERA i J. GODAY, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1909, vol. I, p. 329.

92. Sobre la disposició dels altars dins la catedral del bisbe Oliba, vegeu M. SUREDA, «Sant Pere de Vic en el siglo XI. La catedral del obispo Oliba», a S.-D. DAUSSY i N. REVEYRON (dir.), *L'église, lieu de performances: In locis competentibus*, París, 2016, p. 245-264.

93. Sobre els canonges Iquila i Ermemir Quintila, vegeu R. ORDEIG, *Guibert de Lieja i Joan de Barcelona, dos europeus del segle XI*, Vic, 2018, p. 55-68.

Un dels llibres d'Iquila, confeccionat per ell entorn de l'any 1000, és precisament el *Martyrologium i*, el qual conté les notícies miquelianes transcrites més amunt. Unes notícies que, amb les variants ressenyades, consten també en el *Martyrologium ii*, confeccionat l'any 1061 «sub ordinatione» d'Ermemir Quintila, rector de l'altar de Sant Miquel Arcàngel. I cap als anys 1050-1075 fou escrit a Vic un leccionari del santoral del qual es conserva només un foli, en el qual justament hi ha el text «De invencione ecclesie Sancti Michaelis archangeli», corresponent al 8 de maig.⁹⁴

L'altar dedicat a l'arcàngel sant Miquel perdurà mentre existí la catedral romànica, bé que amb el creuer renovat el segle xv, quan es prescindí de la cripta i Pere Oller esculpí el retaule major presidit per la Verge Maria i sant Pere, però amb la presència també de l'arcàngel sant Miquel. Quan es construï la catedral neoclàssica, s'aixecà de nou l'altar de l'arcàngel en el mateix indret que havia ocupat en la romànica, dins una capella que passà a ser la del Santíssim.⁹⁵ La construcció del deambulatori, en reconstruir-se la catedral després de la Guerra Civil espanyola, el feu desaparèixer, però en una de les capelles laterals de la catedral actual es conserva el quadre que havia presidit la capella neoclàssica.

IV. ITINERARI MIQUELIÀ DE VIC A BARCELONA

Un dels aspectes del culte de sant Miquel i de la seva difusió en l'Europa medieval és el referent als itineraris que seguien els pelegrins per anar d'un santuari miquelià a un altre o d'una església dedicada a l'arcàngel a una altra.⁹⁶ Per això en aquest colofó, a tall de simple assaig, recullo unes dades referents a un possible itinerari miquelià entre Vic i Barcelona.

El pelegrí que feia el camí de Vic a Barcelona, o a l'inrevés, a l'època que estem tractant, tenia l'oportunitat d'encomanar-se a la protecció de l'arcàngel sant Miquel en diferents llocs de l'itinerari escollit. Vegem el que es trobava el pelegrí que sortia de Vic després d'encomanar-se a l'arcàngel en l'església o en l'altar vigatans que li eren dedicats.

94. M. S. GROS, «Fragments de passioner i de leccionari del santoral», núm. 31.

95. E. JUNYENT, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, 1976, p. 158 i p. 285-288.

96. G. PIEMONTESE, *Le vie dell'Angelo: Itinerari per la Terra Santa, il Gargano, Roma e Santiago di Compostella*, Foggia, 1999.

L'itinerari més freqüentat, el del camí carreter, antiga via romana, que pujava cap a Collsuspina des de Tona,⁹⁷ el feia passar arran de l'església de Sant Miquel de Vilageriu, esmentada ja, com hem vist, en el testament de l'ardiaca Guadamir, després bisbe de Vic, l'any 948. Després de passar per Santa Coloma Sasserra i Sant Andreu de Castellcir, arribava a Castellterçol, on la capella del castell era dedicada també a l'arcàngel. Continuant el camí cap a Caldes de Montbui tenia l'oportunitat de baixar fins a l'església troglodita de Sant Miquel del Fai, semblant a la de Sant Miquel del Monte Sant'Angelo, al Gargano. L'església del Fai, situada al límit dels bisbats de Vic i de Barcelona, ja existia el segle x perquè l'any 997 fou lliurada pels comtes Ramon Borrell i Ermessenda al noble Gombau de Besora per tal que hi fundés un cenobi.⁹⁸

Si el pelegrí optava per seguir la via romana des de Vic fins a Centelles i pujar pel camí de bast que per Sant Martí de Centelles s'enfilava cap a Sant Quirze Safaja, passava pel Pla de la Garga, on hom ha vist una possible referència al Gargano, pel Pla de Sant Miquel i per l'església de Sant Miquel Sesperxes, que ja existia abans de l'any 1030.⁹⁹ Cal notar que la comtessa Goldregot, tan esmentada, tenia terres pels verals de la Garga.¹⁰⁰ Des de Sant Miquel Sesperxes podia accedir a Sant Miquel del Fai abans de continuar el camí cap a Caldes de Montbui i Barcelona.

Arribat a Barcelona, podia acudir a l'església de Sant Miquel Arcàngel, ubicada en unes antigues termes romanes, dintre el perímetre murallat, a l'actual plaça de Sant Miquel, veïna de la de Sant Jaume. L'església barcelonina de l'arcàngel apareix documentada des de l'any 940, com hem vist anteriorment.

V. CONCLUSIONS

Des que l'any 813, per mandat de l'emperador Carlemany, s'acordà la celebració obligatòria de la festa anual de l'arcàngel sant Miquel el dia 29 de setembre, aquesta festa s'anà introduint, junt amb la legislació franca

97. A. PLADEVALL, *Tona: Mil cent anys d'història*, Vic, 1990, p. 23-30.

98. A. PLADEVALL, *Sant Miquel del Fay: Mil años de historia*, Barcelona, 1970, p. 22.

99. A. PLADEVALL, «San Martín de Centellas, San Miguel Sesperxes y San Pedro de Bertí», *Ausa (Vic)*, tom II (1955-1957), p. 357-372.

100. E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 485.

i la litúrgia narbonesa, en els bisbats catalans que s'anaven restaurant. Ja en el mateix segle IX es dedicà una església a l'arcàngel a la seu d'Ègara, com n'hi havia una també a la ciutat de Barcelona, i des del 930 és documentada l'església de Sant Miquel de Cuixà, entre d'altres que es podrien anomenar.

Influí molt en l'extensió del culte de sant Miquel per tot l'occident cristià l'existència de relats hagiogràfics referents a les angelofanies ocorregudes en diferents llocs d'Europa que havien esdevingut reputats santuaris i centres d'atracció per als pelegrins. El clergat hi llegia que l'any 492 l'arcàngel s'havia aparegut en una «spelunca» o «crypta» del mont Gargano, dit després Monte Sant'Angelo; que vers l'any 600 s'havia aparegut al papa Gregori el Gran al damunt del panteó de l'emperador Adrià, anomenat per això *Castel Sant'Angelo*, a la ciutat de Roma, i que l'any 708 s'havia aparegut a la Normandia, a l'anomenat *Mont-Saint-Michel*. Altres santuaris i esglésies miquelians s'anaren aixecant arreu d'Europa en muntanyes o llocs elevats, en grutes i en boscos o, en el cas de les ciutats, en esglésies amb cripta i amb altres construccions representatives de la gruta i del bosc gargànics. També hi havia, com en la gruta italiana, aigua terapèutica per als malalts.

El culte de sant Miquel a la seu de Vic estigué vinculat a l'església que s'aixecà l'any 948 en honor de l'arcàngel prop de la catedral de Sant Pere, alhora que es bastí també la de Santa Maria, esmentada per primera vegada en un document de l'any 952. Els tres edificis conformaren, des de mitjans del segle X, el grup d'esglésies de la seu de Vic. És una dada constatada en altres grups episcopals, com ara en el d'Ègara, l'associació de l'arcàngel sant Miquel, guardià del paradís, amb l'apòstol sant Pere, que en té les claus, i també amb la Verge Maria, defensada per l'arcàngel de l'amenaça del drac o serpent bíblic (Ap 12, 1-18).

Els martirologis més antics de la catedral de Vic, copiats entre els segles X i XII, contenen el text del martirologi d'Adó, en el qual es troba el text referent a l'aparició de l'arcàngel, el 8 de maig de l'any 492, en la gruta del mont Gargano. El text es llegia el 29 de setembre, dia en què se celebrava a Roma l'aniversari de la dedicació de l'església de Sant Miquel Arcàngel de la via Salària, el testimoni més antic del culte miquelià a l'Europa occidental.

L'església vigatana de Sant Miquel Arcàngel s'esmenta per primera vegada en un document, inèdit fins ara, datat el dia 11 de desembre de l'any 948, pel qual el comte Sunyer la dotà amb un alou. Aquest ha de ser l'any també de la seva consagració, duta a terme pel bisbe Guadamir el dia

11 d'octubre amb la intervenció del comte Borrell i de l'ardiaca Ansemon, segons que consta en el martirologi més antic de la catedral de Vic. El bisbe Guadamir, ardiaca de la mateixa seu fins a la seva promoció episcopal, fou el successor del bisbe Jordi, mort el 20 d'octubre de 947. El poc temps transcorregut entre l'elecció episcopal de Guadamir i la consagració de Sant Miquel fa deduir que aquesta església s'havia començat a bastir quan encara vivia el bisbe Jordi, probablement a iniciativa de l'ardiaca Guadamir, que ja havia aixecat una església en honor de l'arcàngel, la de Sant Miquel de Vilageriu, en terrenys propis.

La intervenció del comte Sunyer i del seu fill Borrell en la dotació, la construcció i la dedicació d'una de les tres esglésies del grup episcopal de Vic entra dins de la normalitat d'una època en què el comte, en accedir al càrrec, prenia possessió no sols del comtat, sinó també del bisbat. Sunyer anà deixant el govern dels seus comtats a mans del seu fill Borrell arran de la mort en combat del seu fill primogènit, Ermengol, titulat comte d'Osona, l'any 943.

El tercer personatge que intervingué en la construcció i la consagració de l'església fou l'ardiaca Ansemon, fill probablement de la comtessa Goldregot de Cerdanya i del seu marit, el comte Llop de Pallars. El protagonisme de l'ardiaca Guadamir i del seu successor Ansemon en el regiment de l'església miqueliana continuà amb l'ardiaca Ennegó, nebot d'Ansemon, i amb l'ardiaca Sunifred, el qual, després d'una estada a Roma, pelegrinà fins al Monte Sant'Angelo i morí a la ciutat de Benevent l'any 1014.

La construcció de les esglésies de Sant Miquel i de Santa Maria a mitjans del segle X s'ha de situar dins un projecte de renovació dels edificis de la seu episcopal que culminà el 10 de juny de l'any 957 amb la promulgació, per part del bisbe Guadamir, del decret de restauració de la canònica. El bisbe hi deia que l'ardiaca Ansemon i els altres dotze canonges de la catedral havien determinat de viure en comú, per la qual cosa dotava la comunitat canonical i l'exhortava a rebre els hostes, sostenir els pelegrins i rescatar els captius. Això comportava l'edificació d'una canonja per a la vida comunitària dels canonges i d'una albergueria per a l'acolliment dels hostes i dels pelegrins. La ubicació d'aquests edificis no pogué ser altra que l'espai ocupat després per la canonja i el claustre romànics i per la veïna albergueria romànica, encara subsistent, tots ells situats a la sagrera de la catedral.

I en aquest programa constructiu encaixa perfectament l'edificació de l'església de Sant Miquel Arcàngel, protector dels malalts i dels pelegrins,

prop de l'albergueria, situada al costat de l'entrada més important de Vic. La ubicació de l'església no podia ser entre el palau episcopal i l'albergueria perquè aquest lloc era ocupat per la canonja, sinó al darrere o al costat de la catedral preromànica de Sant Pere, una mica més amunt de l'albergueria, probablement en el lloc que actualment ocupen l'absis i el deambulatori de la catedral neoclàssica. De manera que les esglésies de Santa Maria, de Sant Pere i de Sant Miquel quedaven alineades per aquest ordre, de ponent a llevant.

Fou en temps del bisbe Arnulf i de l'ardiaca Sunifred, el personatge que pelegrinà fins al Monte Sant'Angelo, que es feren obres a l'església vigatana de Sant Miquel, com se'n feren també poc abans a l'església de Santa Maria i se n'havien fet en temps del bisbe Ató a la catedral de Sant Pere, a la qual s'afegiren els altars de Sant Feliu i Sant Joan. L'obra arquitectònica de Sant Miquel consta l'any 1009 en l'adveració testamentària del difunt Dacó, sacerdot i jutge, el qual li feu un llegat «pro edificio suo».

Eduard Junyent, que l'any 1943 descobrí la cripta romànica durant les excavacions arqueològiques fetes en el subsòl de la catedral, posà en evidència que les sis columnes i els capitells respectius, qualificats de califals, havien pertangut a un edifici anterior i plantejà la hipòtesi que podien procedir de l'església de Sant Miquel consagrada pel bisbe Guadamir o potser millor, segons ell, de la catedral de Sant Pere renovada en temps del seu successor, el bisbe Ató, creat arquebisbe el 971.

Diversos especialistes en escultura altmedieval consideren, en estudis recents, que el grup català de capitells que s'havien considerat d'estil califal i de la segona meitat del segle x daten de la primera meitat del segle xi, de l'època de l'abat i bisbe Oliba.

La conjuminació de dades permet suggerir que l'any 1009 s'hauria aixecat un porxo al davant de l'església de Sant Miquel, en representació del bosc gargànic, del qual haurien format part els quatre capitells «obrats en la mateixa qualitat de pedra de to verdós», amb les seves columnes, reutilitzats en la cripta romànica, als quals s'haurien afegit els dos capitells «obrats en una qualitat de pedra de to més groguís» per artistes menys hàbils, segons la classificació de Junyent, en aixecar-se la catedral del 1038. L'exposició dels capitells a la intempèrie, en formar part d'un porxo, explicaria el desgast de la pedra de Folgueroles en què foren esculpits.

I no es pot descartar que durant l'obra del 1009 s'hagués excavat la cripta on fou enterrat el bisbe Borrell l'any 1018, en imitació de la gruta

del Monte Sant'Angelo i de les altres criptes miquelianes. Una cripta que, convenientment ampliada i renovada, hauria estat adaptada per a la cripta romànica atesa la probable ubicació de l'església de Sant Miquel en el mateix indret on Oliba decidí d'aixecar l'absis major de la nova catedral.

Derruïda l'església de Sant Miquel Arcàngel per allargar la catedral de Sant Pere, s'aixecà l'altar dedicat a l'arcàngel en el primer absis del cantó de migdia, al costat de l'absis central, en el mateix indret, si fa o no fa, que havia ocupat l'església. Fou rector de l'altar el sacerdot Ermemir Quintila, canonge de la catedral, successor en el càrrec del canonge Iquila, traspasat el 1033, que fou el darrer custodi de l'església de Sant Miquel Arcàngel. Ermemir Quintila conservà els llibres de l'església que li llegà Iquila i, al seu torn, els llegà, junt amb els confeccionats per ell mateix o sota les seves ordres, al canonge Guillem Ermengol, nebot seu, al qual traspasà també el govern de l'altar.